

Ніколаєнко О.О.

**Польські жінки Наддніпрянської України
в другій половині XIX – на початку XX ст.:
громадське й приватне життя. – Х.: НТМТ,
2015. – 360 с.**

Дослідження, присвячене історії жінок у польському середовищі Наддніпрянської України означеного періоду, без сумніву актуальне – як з огляду на свою новизну й дотеперішню відсутність праць на схожу тематику, так і в контексті потреби розвивати гендерні студії у сучасній українській історіографії. Авторка поставила перед собою дуже амбітну мету, окреслену нею у «створенні цілісної картини становища польських жінок, які мешкали

на території українських губерній Російської імперії, їх соціальних функцій, ролей, практик у приватній і громадській сферах». Реалізація такої мети передбачала висвітлення низки питань: соціально-економічного та правового становища жінок, їх світоглядно-образного трактування у тогочасному польському суспільстві, участі в різних формах громадської активності (від благодійності до жіночого руху), з'ясуванні ролей і статусів жінок у родині й для родини та ін.

Писати про минуле жінок непросто. Насамперед з огляду на джерела, їх порівняно невелику кількість, часто небагатослівність щодо сфери приватного, до якої традиційно зараховували жіноцтво. Як видається, із такою проблемою зіткнулася й авторка, про що, зокрема, свідчить помітна повторюваність деяких фактів у контексті пояснень певних аспектів того чи іншого явища; або ж відчутна диспропорція у висвітленні досвідів жінок на користь заможніших верств населення (які, зазвичай, залишали історикам більше писемних свідчень про себе у вигляді щоденників, спогадів чи родинного листування, порівняно з тим, як це робили вихідці, до прикладу, із селянства). Джерельною базою означеного дослідження стали статистичні збірники, преса, еґодокументи (головно збережені в Національній бібліотеці імені Оссолінських у Вроцлаві), опубліковані спогади, а також матеріали державних органів управління (губернатора, місцевої влади) та силових структур (жандармерії, поліції). Використання останніх виглядає закономірно з огляду на особливий інтерес російської влади до польського населення після поразок національних повстань, однак частота їх згадок викликає застереження: чи були звичними для всього польського населення тогочасної Наддніпрянщини практики людей, що фігурували в таких провадженнях, чи все ж таки радше вони вважалися девіацією?

Праця частково вписується в категорію досліджень, що стосуються участі жінок у процесах націєтворення (gender and nationalism). Друга половина XIX – початок XX ст. для польського суспільства стала часом усвідомлення необхідності системних кроків на шляху до своєї головної мети – відновлення

власної держави. В її реалізації для жінок було визначено окрему роль. Родина, і жінка, декларована її «берегинею», в умовах російської асиміляційної політики набувала особливого значення. Сформований національний образ польки, перш за все як патріотки й матері-виховательки майбутніх поколінь національно свідомих поляків, у контексті розвитку першої хвилі фемінізму, що охопила Європу у цей час, і змусила якщо не шукати відповіді, то принаймні чітко ставити запитання щодо жіночих прав, вигідно вписується в окреслену Н.Ювал-Девіс теорію історичних взаємин націоналізму й фемінізму.

До переваг монографії належить намагання авторки зробити дослідження міждисциплінарним, залучити різні методи розкриття своєї теми. Цікавими були авторські висновки про візуальні репрезентації жінок у польському малярстві, які «демонструють існуючі стереотипи, або якимось чином можуть пояснити їхнє існування і відтворення» в тогочасному польському суспільстві. Сюжети обраних для інтерпретації творів відомих художників цього періоду як історичного джерела дали змогу виокремити кілька найбільш яскравих «її» втілень: «жінка-мати» – пасивна та скута, Батьківщина, Полонія, жертва (на початку ХХ ст. цей жіночий образ став більш упевненим і дещо звільнився від аскези); «жінка-друг і помічник повстанців» – вірна, віддана, смілива; «жінка-жертва»; «жінка-природа». Більшість авторів проаналізованих картин були чоловіками, жіноче малярство репрезентували дві художниці – О.Бознанська та А.Білінська-Богданович. Характерна риса полотен останніх, на переконання О.Ніколаєнко, – їх реалістичність (або життєвість) та антиеротичність. За висновками авторки, дихотомічні образи жінок («свята» – «грішна») властиві художникам-чоловікам, натомість художниці-жінки демонструють розмаїття категорій «жінки».

Опис образів жінок у «побутовій суспільній свідомості» головню ґрунтувався на контент-аналізі щотижневика «Край» (Санкт-Петербург). О.Ніколаєнко розглянула некрологи 11 чоловіків і 8 жінок за такими категоріями: представлення померлих та їхнього життя; заслуги; описові характеристики. Результати, на переконання авторки, мали виявити, «якими у свідомості поляків були уявлення про те, що становить цінність життя чоловіка та жінки». Якщо до «цінностей» перших насамперед зараховували «працю, служіння суспільству та його благу», то для інших – «посвяту родині і вірі». Такі висновки загалом збігаються з поширеною практикою звично прискіпливішого оцінювання жінок із позицій моралі, аніж чоловіків. До прикладу, за дослідженням польського історика Щ.Козака, присвяченим жінкам у нотаріальних актах галицької провінції 1871–1914 рр., у документах, що стосувалися справ спадкування й посагів батьки чи опікуни більшою мірою (порівняно з хлопцями) керувалися моральними рисами доньки, її чеснотами у виконанні своїх обов'язків щодо родичів, слухняністю, працьовитістю тощо. Натомість привілеювання синів впливало з їх репрезентативних функцій, а також усталеної засади про пріоритет чоловічої лінії спадкування.

Найбільший розділ монографії («Польський жіночий рух») включає теми, не лише пов'язані зі творенням та розвитком жіночої самоорганізації, а й висвітлює практики участі жінок у таких формах громадської активності,

як революційний рух, культурно-просвітня діяльність та благодійні ініціативи. Авторка паралельно окреслює розвиток польського й російського жіночих рухів, зазначаючи, що перший мав своєю особливістю національну зорієнтованість, чого у другому не було, а радикальні емансиповані польки, на відміну від росіянок, протиставляли себе не суспільству, а державі.

Оскільки йдеться про Наддніпрянщину, де більшість населення становили українці, доречним було б провести ширші компаративістичні студії з українським суспільством. Попри те, що авторка згадує про існування схожостей між культурними середовищами тих та інших, їх взаємну підтримку, пояснену спільними для обох народів національними утисками з боку російської влади, контексти такої тези дуже обмежені. Ще більш цікавими такі порівняння були б із погляду уявлень польського суспільства про українські землі та українців. За висновками польського історика А.Свйонтека, ці уявлення впродовж XIX ст. пройшли тривалу еволюцію: від трактування українських земель як невід'ємної території історичної Польщі, через тезу про три складових частини давньої й майбутньої Речі Посполитої як союзу Польщі, Литви та «Русі», і до спроби заперечити саме існування українського народу, з одного боку, або ж підкреслити необхідність подальшого існування у згоді між поляками та українцями – з іншого.

З огляду на досвід польсько-українських взаємин у тогочасній Галичині такі паралелі також були б слушними. Сім'я, родина, статуси жінок нерідко знаходили свої яскраві характеристики в політичній риторичі. Так, у 1908 р. «Gazeta Narodowa» (Львів) прикладом «справжньої польки» називала К.Потоцьку, котра, втративши чоловіка (вбитого українцем), знайшла у собі силу й милосердя просити помилування для його вбивці (М.Січинського). Шляхетна та добросердна – такий тип польки, на переконання автора газетної статті, був утіленням усєї польської історії – від королеви Ядвіги до сучасних героїнь. Натомість прикладом українки стала постать О.Січинської (матері вбивці галицького намісника), за словами львівського видання, «одержимої» українською ідеєю настільки, що вона затьмарила в ній християнку та матір.

Стиль книжки науково-популярний, не позбавлений публіцистичних прийомів зі властивою їм емоційністю. В останньому, четвертому, розділі монографії, присвяченому приватним практикам життя польських жінок, головними висновками авторки стали твердження про винятково важливе місце жінки-матері в польській родині, а також те, що вона була «провідною фігурою збереження пам'яті про національне минуле, минуле, що об'єднувало поляків Російської імперії, навіть якщо вони мешкали в Петербурзі або у Бердичеві» (с.269). О.Ніколаєнко акцентує на ролях матерів у спогадах, у формуванні індивідуальної пам'яті дітей (авторів цих спогадів), а також у відтворенні пам'яті про повстання (колективної травми, яку поляки намагалися забувати та зберігати водночас). Попри те, задекларований аналіз «гендерних аспектів формування пам'яті», на нашу думку, вимагав також детальнішої характеристики мемуарів чоловіків і жінок на предмет того, що пам'ятали (записували) ті й інші, що вважали слушним залишити про себе, які спогади домінували та чому. Цікавою була спроба аналізу організації простору в помешканнях

польського населення в його ґендерних диспропорціях. Найбільшу увагу авторки тут здобув польський маєток, а також товариське життя в ньому й навколо нього, «Київські контракти» та подорожі. Така різноманітність охоплених питань залишає у читача враження певної еkleктичності, хоч загалом логіка таких поєднань зрозуміла.

Два вірша, авторства А.Міцкевича та С.Глінської, присвячені Польщі (та жінці як її втіленню), подані на останніх сторінках монографії, яскраво ілюструють час, про який ішлося у книжці, його головні ідеї щодо жінок. А також, як видається, ці поезії мали стати ілюстрацією до загальних висновків авторки про польських жінок Наддніпрянської України як таких, чиєю місією було плекання польськості у середовищі, яке цьому не сприяло та навіть заважало, з одного боку, і як тих, котрі відведені собі ролі намагалися примирити зі власним життям і бажаннями – з іншого.

І.І.Черчович (Львів)